

5. Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка; упоряд. В.Наулко, В.Старков // Старожитності Південної України. – Вип. 14. – Запоріжжя: РА "Тандем У", 2005. – С. 12-76.
6. Листування Михайла Грушевського. – Т. 2. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто: УІТ, 2001. – 412 с.
7. Листування Михайла Грушевського. – Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори. – Київ; Нью-Йорк: УІТ, ВД «Простір», 2008. – 552 с.
8. Пришляк В. Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – С. 539-547.
9. Пришляк В. Михайло Грушевський та Іван Джиджора: учитель і учень у світлі взаємного листування // Листування Михайла Грушевського. – Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори. – Київ; Нью-Йорк: УІТ, ВД «Простір», 2008. – С. 11-47.
10. Пшеничний Є. "...Щадить цензорського олівця": до історії появи статті С. Томашівського "Наша політика" // Український історик. – 1991-1992. – № 3-4. – С. 352-361.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 1235 (Грушевські – історики та філологи). – Оп. 1. – Спр. 25 (Щоденники та записна книжка). – 511 арк.
12. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 1235 (Грушевські – історики та філологи). – Оп. 1. – Спр 764 (Листи Стадника М.). – 27 арк.
13. Щоденники М.С.Грушевського (1904-1910 рр.) / Публ., передм., комент. І. Гирича // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 18-27.

Костянтин Івангородський

ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЛОРУСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ В 1990-х рр.*

З розпадом Радянського Союзу кардинально змінився й історіографічний процес у новопосталих незалежних державах. Не стала винятком у цьому відношенні й Республіка Білорусь. Однак на всьому пострадянському просторі «нові» національні історіографії практично припинили звертати увагу на розвиток і проблеми історичної науки сусідніх країн. Тому дотепер, скажімо в Україні чи Росії, мало хто з професійних істориків обізнаний зі становищем сучасної білоруської історіографії та має про неї доволі приблизне уявлення. Позаяк саме в Білорусі на початковому етапі її незалежного існування «національна» історіографія зазнала чи не найдраматичніших трансформацій, пройшовши за досить короткий проміжок часу шлях (менше десяти років) від натхненної «націоналізації» історії до реінсталяції історичної науки у

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці ДФФД за конкурсним проектом № Ф67/8-2015: «Спільна історія України та Білорусі в сучасній колективній пам'яті обох народів: компаративний аналіз».

статусі ідеологічної «прислужниці» державного режиму та не менш дивовижної реанімації радянської моделі історіописання. Не викликає сумнівів, що це стало можливим тільки за політичної позиції, котру обрав білоруський президент А. Лукашенко.

Коли наприкінці 1980-х рр. стало очевидно, що СРСР приречений на радикальне реформування, в Білорусі так само активізувалися місцеві, патріотично налаштовані історики. Як і в усьому Союзі, тут історія так само стала одним із найголовніших предметів тогочасних політичних дискусій і осередком національного смислотворення. Відтак, історія сама по суті диктувала необхідність перегляду національної пам'яті та вироблення нового історичного канону [1, 23] (принаймні, в Україні впродовж 1990-х рр. відбулося саме це). Тобто, розпочалося широкомасштабне «переосмислення» історії. Як відбувалася ця трансформація та як її сприйняли сучасники потребує сьогодні також осмислення в межах професійної історіографії. Усвідомлюють назрілу «потребу в розмові щодо професійних хвороб і клопотів» і сучасні білоруські фахівці.

Так, Г. Сагановіч з цього приводу зауважив: «Хоч в офіційних доповідях і публікаціях, як спеціальних, так і принагідних, ситуація у сучасній історіографії Білорусі оцінюється, як не дивно, позитивно, у кожного, хто сам належить до співтовариства академічних істориків, бачить усе зсередини та порівнює, вона не може не викликати занепокоєння» [2, 225]. Крім ознак загальної кризи історичної науки у світі, організаційно-структурних недоліків її білоруського варіанту, на думку мінського історика, основна специфіка сучасної білоруської історіографії насамперед зумовлена політичною ситуацією в країні. Причому «найбільший клопіт пов'язаний з такою сферою, як взаємини вченого та влади (держави), від яких багато в чому залежить і наукове сумління історика» [2, 226].

Події початку 1990-х рр. помітно актуалізували проблему наукового історичного осмислення розвитку білоруської нації, білоруської ідентичності та білоруської державності. За умов нового етапу національного відродження та зростання національної свідомості білорусів закономірним стало й зростання уваги і з боку вчених, і з боку широкої громадськості до національної історичної думки. Дослідники відзначали доволі складну ситуацію у цій сфері, справедливо наголошуючи на примусовому насадженні за попередні десятиліття у царині білоруської історіографії марксистсько-ленінсько-сталінської методології, сполученої з модернізованою російською «великодержавницькою концепцією» історії.

Одним із перших окреслену ситуацію препарував тогочасний заступник директора Інституту історії Академії наук Білорусі М. Біч, зауваживши, що цей радянський «методологічний гібрид» цілком відповідав установкам ідеологів КПРС–КПБ щодо злиття мов, народів і встановлення у СРСР російськомовного, вихованого в комуністично-

імперському дусі «советського народу» як нової історичної спільноти людей. Водночас історик наголосив: «Національні історичні цінності й орієнтири були цілком викинуті з вітчизняної історії. Груба фальсифікація історії нашого (білоруського. – К. І.) народу, разом із русифікацією системи народної освіти, фактичною ліквідацією національної школи, призвели до втрати кількома поколіннями білорусів національної історичної пам'яті та самосвідомості, сприяючи надзвичайно широкому розповсюдженню в Білорусі національного нігілізму» [3, 64–65].

Загалом у першій половині 1990-х рр. білоруська національна історіографія зробила істотний крок на шляху подолання спадщини радянської ідеології та методології історії, зокрема, впевнено зникала, нав'язана за радянської доби, «периферійність» білоруської минувшини. На переконання А. Смалянчука, внаслідок цього процесу, Білорусь чи не вперше стала «самостійним об'єктом історичних досліджень». При цьому широко ставилася проблема власної відповідальності за власну історичну долю. Одночасно науковці прагнули створити цілісну картину минулого, підкреслювали історичний континуїтет у розвитку білоруської державності та формуванні білоруської нації [4, 193]. Своєю чергою Г. Сагановіч вважає, що за кількістю виданої літератури та збагаченням її тематики, 1992–1994 рр. «можна вважати своєрідним ренесансом білоруської гуманітаристики» [5, 215].

Досить швидко щоправда з'ясувалося, що білоруські історики практично не мали матеріалів, які дозволяли швидко переорієнтувати вже незалежну білоруську історіографію на «національні» рейки. Відтак, якість пропонованої ними літератури, залишала бажати кращого. Цим зокрема можна пояснити й надзвичайну популярність на початку 1990-х рр. у Білорусі синтетичних історичних праць письменника М. Єрмаловіча (1921–2000), що відрізнялися «виразно патріотичною позицією» [6]. Щоправда як скрушно підсумував А. Кравцевич, «тепер нам доводиться виправляти помилки Миколи Івановича, аби обґрунтувати національну міфологію на справжньому науковому фундаменті» [7]. Поряд із цим, варто відзначити й активність багатьох тогочасних білоруських істориків відносно написання та запровадження в освітню систему нових, національно орієнтованих підручників з історії Білорусі, які, на жаль, прослужили лише кілька років.

Справжнім проривом білоруської історіографії стала й запропонована 1993 р., згадуваним уже вище М. Бічем, «національна концепція історії Білорусі», представлена та опублікована в проекті – «Аб нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і гістарычнай адукацыі». Зокрема вона передбачала так звані «три Д»: департизацію, дебільшовизацію та деідеологізацію історіографії. Історик наголосив, що особливістю останньої (на той момент) було панування двох антибілоруських

концепцій – великоросійської та великопольської, котрі, врешті-решт, зводилися до заперечення самого факту існування білоруського етносу, його мови, культури та визнання Білорусі частиною Польщі чи Росії, а білорусів – гілкою, відповідно, польського чи російського «племени». Тому, на думку М. Біча, «за таких умов, першочерговим завданням білоруських істориків як у галузі досліджень, так і в розвитку історичної освіти є відродження національної концепції історії Білорусі», становлення якої «нерозривно пов'язане із зародженням і розвитком національної ідеї та національного руху» [8, 15].

У першій половині 1990-х рр. більшість істориків дотримувалася в дослідженнях саме такого напрямку, надаючи пріоритет (у тому числі й у навчальній літературі) національній прихильності, тобто робилися спроби закласти в якості основного критерію історичних знань етнонаціональний фактор. Згідно спостережень тогочасного директора білоруського Інституту історії М. Сташкевича, насамперед «у підручниках першої половини 90-х років, як і в історичних дослідженнях, Росія виступала в ролі агресивного, егоїстичного сусіда, який нав'язав свій лад і образ життя», «Білорусь набула статусу колонії, а радянсько-партійний апарат розглядався як колоніальна адміністрація, що обслуговувала інтереси окупаційного режиму» [9, 14].

Таким чином, білоруська історіографія першої половини 1990-х рр. (як і решта пострадянських її «сестер») була охоплена в першу чергу романтичним образом минувшини «власної» нації, хоча й переобрамлювала її новою міфологією поспішно та малоефективно. Виявилось це доволі швидко, адже ні білоруська нація, ні її національна історіографія так і не змогли нічого протиставити наступним політичним змінам. Саме тому, слідом за сучасним німецьким дослідником Р. Лінднером, ми можемо оцінювати ситуацію в білоруській історіографії як «винятковий випадок» у пострадянському світі [10, 205]. Поворотним моментом стало обрання 1994 р. президентом Білорусі А. Лукашенка, котрий відкрито проголосив курс на ідеологізацію історичної освіти. Незабаром, уже наприкінці століття став чітко зрозумілим і напрям офіційного трактування історії Білорусі, на основі реанімованої та дещо модернізованої радянської теорії про «спільне коріння» та «дружбу народів». По суті ж фактично відбулася підміна національної білоруської історії заполітизованою історією Росії.

З приходом до влади А. Лукашенка, всі процеси з реформування гуманітарних наук у Білорусі були заморожені. В 1995 р. адміністрація Президента ухвалила рішення про заборону використання попередніх підручників і написання нових, з «правильним тлумаченням». У такий спосіб почалося повернення до реанімації (хоча це явище справедливіше, слідом за А. Кравцевичем, назвати «імітацією») радянської моделі

суспільства, що зумовило й «повернення до старої радянської концепції історії Білорусі» [7]. На переконання Г. Сагановіча, «рэжым Лукашэнкі» зробив ставку на ностальгію за радянським часом, що обернулося «войовничим союзом» людей влади з частиною консервативно налаштованих істориків [5, 226]. Почалася відверта боротьба цього альянсу проти національно-орієнтованої історіографії, першим результатом якої стало впровадження нових підручників з історії й у середній, й у вищій школах. «Концептуальним» еталоном для них став посібник для студентів, написаний за прямим замовленням А. Лукашенка у стилі ідейно-політичного маніфесту його викладачем у Могилівському університеті Я. Трещенком.

Ставши спробою модернізації «радянськості» за допомогою концепції так званого «західнорусизму» (побутувала на початку ХХ ст. і переконувала, що окремого білоруського етносу не існує, а білоруси є лише відгалуженням росіян), цей підручник містить найбільш виразні проросійські тези (скажімо, щодо існування «давньоруської народності»), нетолерантність щодо всього католицького та польського, східні слов'яни подаються «єдиним руським народом», а захоплення і Білорусі, і України Московією знову названі «справедливою боротьбою за воз'єднання» [11, 72]. При цьому фактично всі діячі національного білоруського руху попередніх століть оцінюються не лише як «антинародна», але передусім як «антиросійська» сила.

Пильний контроль з боку влади за «правильним» історіографічним процесом засвідчив і той факт, що у серпні 1995 р. навіть була створена окрема Державна комісія з підготовки та видання підручників і навчальних посібників із соціально-гуманітарного циклу [9, 16]. До її складу увійшли такі білоруські історики, як І. Аржаховський, Я. Бабосов, Г. Галенченко, У. Гніломедов, Е. Загарульський, У. Кошелєв, І. Науменко, П. Петриков та ін. У різний час її очолювали У. Русакевич, І. Антонович, У. Замяталін. Фактично вона виконувала функції державної цензури та науково-методичного центру, котрий проводив «експертизу» та надавав дозвіл на видання навчальної літератури з історії.

Від початку 1997 р. «нові» підручники були запроваджені в школах, а в 1998 р. вийшов посібник Я. Новіка і Г. Марцуля для вищих навчальних закладів, ставши черговим зразком реабілітації у сучасній білоруській історіографії ідеологом радянської науки. Всі пізніші офіційні версії історії Білорусі створювалися винятково «за умов президентської цензури», а їхні автори «знаходили цілковиту підтримку з боку прорадянського президентського керівництва» [12, 6]. Всі ці посібники так чи інакше несуть на собі відбиток директивної історії, тобто написаної під політичне замовлення. Крім названих вище, такими стали також посібники І. Ковкеля, Е. Ярмусика, П. Чигринова, І. Креня, У. Коршука та ін.

Паралельно із цим, почалася «чистка рядів» серед білоруських істориків. За кілька років з академічних установ і вишів були звільнені найкращі дослідники, автори наукових бестселерів, учені, котрі до того вже істотно змінили розуміння історичного шляху білоруської нації. В усіх випадках причинами були формальні адміністративні зачіпки, хоча для наукової громадськості, як зауважує зокрема А. Катлярчук, «не виникає сумнівів, що справжня причина – інакодумство» [13, 69]. Наприклад, новий (на той момент) директор Інституту історії НАН Білорусі А. Каваленя неприховано заявляв, що його співробітники мусять підпорядковуватися державній політиці та відчувати політичну кон'юнктуру. Лише тепер прихильники «національної концепції» історії усвідомили, як їхні «попередники» у дорадянський і ранньорадянський періоди почували себе у суперечках з «великоросійськими інтерпретаціями історичної минувшини», що «надавали обрис історичного образу Білорусі та одночасно викривляли його» [1, 11].

Отже, білоруська історична наука зазнала кілька кардинальних трансформацій упродовж 1990-х рр., пройшовши шлях від «національного відродження» історіографії до її тотальної заполітизованості та ідеологічно-директивної приреченості. Якщо до середини десятиліття вона розвивалася на хвилі піднесення національної свідомості, зумовленої здобуттям країною незалежності, то з приходом до влади консервативно налаштованого президента А. Лукашенка, історична наука знову була перетворена на слухняний інструмент державної ідеології. Остання ж у сучасній Білорусі схиляється, передусім, до реанімації радянської моделі як суспільства, так і гуманітаристики, вбачаючи головну небезпеку для офіційної історіографії в «антиросійській» риториці національної версії білоруської минувшини.

Джерела та література

1. Лінднэр Р. Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусы XIX–XX ст. / Пер. з ням. – СПб.: Неўскі прасцяг, 2005. – 540 с.
2. Сагановіч Г. Беларуская гістарыяграфія ў ацэнках гісторыкаў // Беларускі гістарычны агляд. – 2010. – Т. 17. – Сш. 1–2. – С. 225–254.
3. Біч М. «Заходнерусізм» і беларускі нацыянальны рух: гістарыяграфічны аспект // Беларусіка–Albaruthenica. – Кн. 6: Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу. – Ч. 1 / Рэд. У. Конан і інш. – Мн.: ННАЦ імя Ф. Скарыны, 1997. – С. 57–65.
4. Смалянчук А. «Номо Sovieticus» і беларуская постсавецкая гістарыяграфія // Історыяграфічныя даследаванні в Украіні / Гол. ред. В. Смолій. – Вип. 22. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2012. – С. 189–200.
5. Сагановіч Г. Дзесяць гадоў беларускай гістарыяграфіі (1991–2000) // Беларускі гістарычны агляд. – 2001. – Т. 8. – Сш. 1–2. – С. 215–229.
6. Див. зокр.: Ермаловіч М.І. Па слядах аднаго міфа. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – 92 с. (друге видання 1991 р.); Ермаловіч М.І. Старажытная Беларусь: Полацкі і новагародскі перыяды. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1990. – 336 с. Про

- М. Ермаловіча див.: Яго чакала Беларусь чатыры стагоддзі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў да 85-годдзя з дня нараджэння Міколы Ермаловіча (Успаміны, творы, фотаматэрыялы). – Мн.: Б. в., 2007. – 360 с. (електронна версія: http://issuu.com/bielarus/docs/mikola_iermalovich/).
7. Краўцэвіч А. Нацыянальная бяспека і канцэпцыя нацыянальнай гісторыі Беларусі (2013): [Электронны рэсурс]. – Режим доступу: <http://arche.by/by/page/ideas/hramadstva-idei/11944>.
 8. Біч М. Аб нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь // Беларускі гістарычны часопіс. – 1993. – № 1. – С. 15–24.
 9. Шашкевіч М.С. Сучасныя даследаванні гісторыі Беларусі: стан, дасягненні, праблемы і перспектывы // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: У 4 ч. – Ч. 1 / Пад рэд. І. Крэня, У. Навіцкага, І. Змітровіча. – Гродна: ГрДУ, 2003. – С. 9–35.
 10. Лінднер Р. Нацыянальныя і «прыдворныя» гісторыкі «лукашэнкаўскай» Беларусі // Гістарычны Альманах: навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – Гародня, 2001. – Т. 4. – С. 198–215.
 11. Сагановіч Г. «Запад» в офіцыйнай беларускай историографии: стереотипы Чужого // Образ іншого в сусідніх історыях: міфы, стереотипы, навуковыя інтэрпретацыі: Мат. Міжн. конф. / Упор. і наук. ред. Г. Касьянов. – К.: Інститут історыі Украіны НАНУ, 2008. – С. 67–88.
 12. Шыбека З. Абагульняючыя версіі гісторыі Беларусі // Гістарычны Альманах: навуковы гістарычны і краязнаўчы часопіс. – Гародня, 2004. – Т. 10. – С. 5–10.
 13. Котлярчук А. Історыкі у шанцах: Білоруська наука пад Лукашэнкам // Украіна Модэрна. – Ч. 12. – К.; Л., 2007. – С. 62–71.

Сергій Шамара

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ТА ІСТОРИЧНА СВДОМІСТЬ В УКРАЇНІ, РОСІЇ, БІЛОРУСІ У 1991-2015 рр. : ПЕРСПЕКТИВИ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ*

У сучасних умовах розвитку історичної науки в Україні різко загострюється інтерес до питань історичної пам'яті та історичної свідомості. Пов'язано це з очікуваннями української спільноти на остаточне «оксамитове» розлучення з імперською спадщиною, котре умовно мало б відбутися у 2017 р., по закінченню терміну дії українсько-російських домовленостей про Чорноморський флот. Але в нових обставинах російської військової агресії і культурної експансії стосовно Української Держави «прощання з імперією» видається проблематичним. Російське політичне керівництво наполегливо торпедує саму ідею

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом (№Ф67/8-2015) «Спільна історія України та Білорусі в сучасній колективній пам'яті обох народів: компаративний аналіз».